

УДК 016:929

ІСТОРОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА О.М. ОНИЩЕНКА

Савченко Л. Г., аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ.

Анотація

В статті відображено дослідження наукової спадщини академіка О.М.Онищенка. Також відображено її історіографічне та джерелознавче забезпечення, яке відображає в собі дослідження проблем розвитку вітчизняного сільського господарства, села та селянства у двох суспільно-політичних епохах: радянській та за часів незалежної України. У зв'язку з цим історіографія та джерельна база наукової спадщини академіка Онищенка у відповідному календарному відношенні істотно відрізняються між собою за суспільною, соціальною та економічною підпорядкованістю.

Ключові слова: історіографія, джерелознавче забезпечення, сільськогосподарське виробництво, аграрно-економічна наука, сільськогосподарська економіка, спадщина.

Історико-методологічне розуміння єдності історіографії й джерельної бази у свою чергу дає підстави вважати, що на ній певною мірою формується міждисциплінарне бачення досліджуваних проблем. Що набуває особливого значення у зв'язку з приверненням уваги до можливості і реальності підвищення ефективності наукових досліджень на принципах міждисциплінарних досліджень. Це, зокрема, мало місце у виступах на конференції в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» на честь 85-річчя від дня народження акад. О.Онищенка [1]. Такі базові загально-історичні основи покладено в основу дослідження його наукової спадщини. При цьому визнано виправданим доповнити безпосередньо історіографічні характеристики дослідження деякими даними про нього як про людину й гуманітарія. Вони мають місце у присвячених йому публікаціях і дозволяють повніше і глибше пізнавати його як видатного вченого. З цією ж метою визнано доцільним коротко розкрити у дослідженні хоч би деякі сутнісні аспекти його наукової спадщини, що, як показує робота над відповідними джерелами, дозволяє глибше заглянути у їхню сутність та обставини, у яких на той час працював акад. О. Онищенко.

Його наукова спадщина, а значить, також її історіографічне і джерелознавче забезпечення, охоплюють собою дослідження проблем розвитку вітчизняного сільського господарства, села і селянства України у двох суспільно-політичних епохах: *радянській* – з її колгоспно-радгоспним ладом, та аграрним устроєм, що формується в Україні *після набуття нею суверенності*. У зв'язку з цим історіографія і джерельна база наукової спадщини акад. О. Онищенка у відповідному календарному відношенні істотно відрізняються між

собою за суспільною, соціальною й економічною підпорядкованістю. При цьому, як показує аналіз його наукових досліджень, вони пронизані визначальним для нього стратегічним науково-прикладним інтересом до пошуку і впровадження у виробництво новітніх наукових ідей і механізмів їх практичного втілення. Такий підхід до аналізу наукової спадщини видатного економіста-аграрника дозволяє оцінювати її такою, що вона, починаючи з перших його кроків наукової діяльності у вигляді підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук і закінчуючи останніми науково-фундаментальними надбаннями, була *послідовно інноваційною*.

З огляду на академічний статус акад. О.Онищенко у вітчизняній економічній науці, передусім у її аграрно-економічній складовій, історіографічний аналіз його наукової спадщини виправдано почати з оцінки, даної йому Національною академією наук України. Узагальнюючи результати його наукової діяльності, Президія Академії та інші наукові установи у повідомленні про його відхід в Інший світ [2], оцінили його наукову діяльність такою, *що масштаби наукових досягнень акад. О. Онищенко, його великий вклад у розв'язання важливих теоретичних і прикладних проблем аграрно-економічної науки вивели його в еліту національної науки*. Особливо приверталась також увага до того, що як людині потужного аналітичного інтелекту, йому, видатному вченому, було властиве глибоке розуміння сучасних соціально-економічних процесів в аграрному секторі, питань трансформування відносин власності на землю і засоби виробництва, створення нових організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств ринкового типу. У цьому прослідковується визнання Національною академією наук України не просто високого, а й багато у чому неповторного місця акад. О.Онищенко у розвитку світоглядних, соціальних, економічних, організаційних засад розвитку аграрно-економічної науки, здобутки яких визнавались у багатьох зарубіжних країнах.

В історіографічний аналіз його наукової діяльності акад. О.Онищенко увійшов уже за результатами своїх початкових, ще аспірантських наукових здобутків. Бути поміченим і оціненим досить високо у такому ранньому науковому віці вдається не всім. Майбутній академік у цьому відношенні був одним з небагатьох. Запорізька обласна газета, інформуючи про участь О.Онищенко в науково-практичній конференції, що відбулась у рік захисту ним дисертації, не обмежилась згадкою про нього, а й дала короткий виклад його доповіді, повернувши увагу до деяких теоретичних і науково-прикладних положень, що стосувалися проблем розвитку колгоспів південних областей України [3]. Це перше відоме бібліографічне джерело, що стосувалося майбутнього академіка, яке відтінювало одну з його найважливіших особливостей як науковця: *у дослідженнях різних складових аграрної економіки він належав до тих, хто починав їх якщо не перший, то один з перших*. У тому числі в частині дослідження рентабельності виробництва у колгоспах, які започатковувались лише у 50-х роках. Одним з найбільш активних і прогресивних перших дослідників цієї проблеми був молодий дослідник

Інституту економіки Академії наук Української РСР О. Онищенко. Відомо, що його особисті та здійснені спільно з іншими дослідниками напрацювання з цієї проблеми стали однією з основ переведення розвитку колгоспів на засади рентабельного господарювання. До цього категорія рентабельності стосовно колгоспів вважалася неприйнятною. І лише завдяки активній позиції групи молодих дослідників, чільне місце, серед яких, за висновком В.Юрчишина, посідав О.Онищенко, та фундаментальності їхніх відповідних досліджень, категорія рентабельності увійшла у практику колгоспів не лише України, а й усього тодішнього Радянського Союзу.

В історіографії наукової спадщини акад. О.Онищенка важливе місце посідають прижиттєві дослідження про нього не тільки як про безпосередньо науковця, а й про людину рівня Особистості. Серед досліджень про нього з цього приводу найбільш відомими є публікації акад. НААН України В. Юрчишина, який кілька десятиліть співпрацював з ним у науці й добре знав його як видатного науковця та його високі духовні, морально-етичні й загальнолюдські чесноти. Життєвий шлях і наукову спадщину акад. О. Онищенка він почав досліджувати ще у 90-х роках і продовжує й зараз. Йому належать відповідні всебічні узагальнення, науково-аналітичні характеристики та оцінки зробленого акад. О. Онищенко, важливість його теоретичних і прикладних надбань для науки і практики.

У одній з них [4], присвячених 80-річчю від дня народження акад. О.Онищенка високо оцінюючи його як видатного економіста, він відніс його до Постатей, які є у кожній сфері людського буття, активно впливають на її сучасне і майбутнє, творять її, виводять на вищий рівень розвитку, сприяють припливу до неї інших Постатей і, входячи в її історію, посідають у ній помітне місце. Завдяки цьому вони активно впливають на сучасне і майбутнє не лише кожної даної сфери, а й життя як такого, інтелектуально чи іншим чином збагачують, прикрашають його своїм єством, здобутками працюють на нього і на його першооснову – на людину, її інтереси і потреби. У галузі економічної науки України та її аграрно-економічної гілки такою Постаттю, за висновком автора тієї статті, був Олексій Мусійович Онищенко. При цьому приверталась увага до того, що він, виходець з прадавнього селянського роду хліборобської Полтавщини, обрав девізом свого життя самовіддане і безкорисливе служіння українському селянству і всі віданні науці роки вірно дотримувався його.

Характеризуючи акад. О.Онищенка вченим найвищого гатунку, В. Юрчишин привертає увагу до того, що:

➤ з користю не лише для аграрно-економічної науки, а й безпосередньо для сільського господарства, села і селянства йому на самому початку наукового шляху вдалося те, що не всім вдавалося досягнути навіть у зрілому науковому віці. Цьому сприяли його вроджені і набуті здатності багато працювати, зосереджуватись на стратегічно важливих проблемах, заглиблюватись у їх науково-прикладну сутність і одержувати оригінальні результати;

➤ обравши своїм життєвим і науковим кредо працювати більше, плідніше, відповідальніше і результативніше, він послідовно слідував йому, що

в кінцевому рахунку вивело його на рівень найбільш талановитих дослідників агропродовольчих проблем;

➤ винятково важливе за науковим і науково-прикладним значенням були розроблення, виробнича перевірка і широке впровадження у виробництво наукових напрацювань О.Онищенка з приводу розвитку госпрозрахункових відносин у колгоспах. Якщо в останні радянські роки госпрозрахунок надійно увійшов у практику сільського господарства, а у все більшій кількості колгоспів освоювалась практика розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах самоокупності й самофінансування, великою заслугою були науково-прикладні напрацювання і безпосередня участь у цьому акад. О.Онищенка;

➤ йому ж належала першість у виконанні у 60-х роках циклу досліджень з проблем економіко-математичного моделювання та оптимізації економічних процесів і систем. Актуальність таких розробок була настільки важливою, що за науковою новизною і прикладною сутністю вони не втратили значення ще й зараз.

В історичному відношенні в оцінці наукової спадщини акад. О.Онищенка В. Юрчишин помітне місце відводить його дослідженням, що стосуються особливостей і характеру функціонування *господарств населення*. Так у пострадянський період йменуються господарства, яким у *власність* надано невеликі земельні ділянки. У тому числі за межами сільських поселень, зокрема, у колишніх колективних садах, так званих дачних ділянках тощо. Чільне місце у цій категорії господарств продовжують займати сільські домогосподарства, які у радянські часи йменувалися особистими підсобними господарствами колгоспників та інших сільських жителів. Базуючись на приватній власності, господарства населення виявились настільки ефективними, що на початку 90-х років у них вирощувалось 70-80 і більше відсотків продукції сільського господарства, що вироблялось в Україні. Ще й зараз вони дають її половину або й більше. Тому об'єктивним було їх дослідження багатьма науковцями. На початку 2000-х років чільне місце серед них посіли дослідження акад. О.Онищенка.

У 2002–2003 рр. він видав кілька науково-аналітичних публікацій [5], об'єднавши їх згодом в окремому науковому виданні [6]. Порівняно невелике, воно за теоретичною сутністю, насиченістю науково-аналітичними даними, глибиною і характером наукових і прикладних роздумів, оцінок і передбачень сягали монографічного рівня і продовжує залишатись найбільш повним і глибоким науковим посібником по цій проблематиці. Там же В.Юрчишин оцінив його *своєрідною енциклопедією*, яку міг підготувати лише вчений такого рівня і масштабу, яким був акад. О.Онищенко. Детальніше це розглядалось таким чином, що виконані ним дослідження вирізняються поступально системним характером, привертають увагу цілісністю і нетрадиційністю авторського задуму, досить високим науково-методологічним і методичним рівнем і, як результат усього цього, істотно розширюють і, що є найбільш важливим, поглиблюють розуміння досліджуваної проблеми, її місця і ролі у розвитку сільського господарства [7]. Інший оціночний критерій автор тієї

наукової публікації вбачав у тому, що одержані акад. О.Онищенком дані ще раз підтверджують, наскільки важливим у науці є вміння дослідника подивитися на предмет вивчення нетрадиційно, помітити в ньому те, що не вдавалось побачити іншим, і тією чи іншою мірою передбачити його подальший розвиток. Ще одне узагальнення стосувалося того, що розглянутий вище цикл наукових публікацій набув своєрідної монографічної сутності, яка істотно поглиблювала все відоме з того, що розглядалось в них, конкретизувала відповіді на ряд важливих питань, підводило до необхідності подальшого вивчення окреслених проблем і визначало його найважливіші напрями. Такі високі оцінки досліджень акад. О. О. Онищенка з проблем розвитку господарств населення підтверджується тим, що теперішні відповідні дослідження проблем розвитку господарств населення дуже великою мірою базуються на його фундаментальних напрацюваннях з цієї проблематики.

Вже в останній час, у зв'язку з відзначенням 85-річчя роковин з дня народження акад. О.Онищенка підвищилась увага до вивчення його місця в економічній науці та дослідженні його наукової спадщини. У виданій з цього приводу монографії знайшли результати 45 дослідників, які розширили і поглибили усвідомлення багатоаспектності і масштабності його теоретичних і науково-прикладних досліджень [1]. При цьому приверталась увага до того, що наукова спадщина акад. О.Онищенка не вичерпується: попереду ще великий обсяг відповідної роботи.

У дослідженні віце-президента НАН України, директора ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України” В.Гейця [1, с. 3-13]: „Високе місце видатного вченого великою мірою зосереджено в узагальненні того, що справжній син української землі, добре обізнаний з реальними проблемами сільського життя, наділений потужним природним інстинктом, виявив глибоке розуміння сутності соціально-економічних процесів, що відбувалися в аграрному секторі економіки, і впродовж майже півстоліття віддавав усі сили та аналітичні здібності розробленню дієвих науково обґрунтованих заходів, спрямованих на піднесення вітчизняного селянства”.

У дослідженні акад. НААН України В.В.Юрчишина і члена-кореспондента НАН України О.М.Бородіної всебічно розкрито внесок видатного вченого в аграрно-економічну науку в радянський і теперішній, пострадянський періоди його наукової діяльності [1, с. 14-32].

Великий інтерес для повнішого і глибшого пізнання акад. О.Онищенка являють собою результати досліджень його навчання у теперішньому Харківському національному аграрному університеті ім. В.Докучаєва. Навіть тодішня надзвичайна студентська бідність не могла зменшити насагу до оволодіння знаннями здібного, допитливого і працьовитого студента, що стало однією з обставин його відмінного навчання.

Велику наукову школу О.М.Онищенко пройшов у Українському науково-дослідному інституті економіки та організації сільського господарства, у якій, завідуючи відділом і очолюючи опорний пункт в одному з колгоспів, сформував вчення про внутрішньогосподарські госпрозрахункові відносини в колгоспах [1, с. 87-93]. В монографії вперше досліджено періодизацію наукової

діяльності акад. О.Онищенко у різні суспільно-політичні епохи – радянську і теперішню епохи суверенності України [1, с. 94- 99].

Важливою особливістю сучасних досліджень наукової спадщини акад. О.Онищенко є охоплення ними великої сукупності окремих питань, які розглядаються з позицій теперішніх їхніх наукових і прикладних бачень, у тому числі застосування їх у практиці. З цього приводу важливе місце посідають дослідження, що стосуються розвитку сільських територій. Зокрема, аналіз І. Прокопи наукових надбань акад. О.Онищенко фундатора вчення про економіку селянських господарств [1, с. 197-203], на яких великою мірою тримається зараз продовольча безпека країни. Сюди ж належать дослідження О.Могильним наукової спадщини акад. О.Онищенко, яка стосується останнього періоду його діяльності у частині зайнятості сільського населення [1]. Близько до цього під кутом аналізу розвитку нових форм господарювання на селі належить дослідження Л.В.Молдаван сучасного характеру розвитку і результативності функціонування фермерства. Оригінальним є дослідження Т.О.Осташко аналізу структурних реформ у сільському господарстві постсоціалістичних країн Європи у працях О.М.Онищенко та їхнє значення для сучасних процесів європейської інтеграції.

Лише один аспект, але неоцінено промовистий, наукової діяльності акад. О.Онищенко знаходимо у дослідженнях В.Точиліна [1, с. 238-254].

Він стосується визначального місця видатного вченого у започаткуванні і розвитку в Україні економетрики в інтересах сільського господарства, яка на той час йменувалася економіко-математичним моделюванням.

Лише один аспект, але неоцінено промовистий, наукової діяльності акад. О.Онищенко знаходимо у дослідженнях В.Точиліна [1, с. 238-254]. Він стосується визначального місця видатного вченого у започаткуванні і розвитку в Україні економетрики в інтересах сільського господарства, яка на той час йменувалася економіко-математичним моделюванням. На основі його фундаментальних досліджень з цього приводу ним та його учнями було виконано низку досліджень, які знайшли велике наукове і практичне визнання не тільки в Україні, а й у всьому Радянському Союзі, а багато в чому також за його межами. Місце видатного вченого у цій частині економічних знань В.Точилін характеризує його „як одного із засновників української наукової школи економіко-математичних методів дослідження сільського господарства”. Його наукові інтереси були зосереджені на теорії та практиці застосування оптимізаційних моделей та, зокрема, проблемах розроблення критеріїв оптимізації. Економіко-математичні дослідження О.М.Онищенко відрізняються не тільки теоретичними розробками, а й глибоким аналізом об'єкта моделювання – сільськогосподарського виробництва, його економіки, планування і управління, що і пояснює його результативність.

Ще один аспект, максимально наближений до тематики фундаментальних досліджень акад. О.Онищенко всебічно дослідив Б.Й.Пасхавер [1, с. 245-253].

Він стосується проблеми виміру ефективності сільського господарства у тому числі в частині його досліджень рівня ресурсовіддачі у сільськогосподарському виробництві, динаміки цього показника та його

коливань у різних типах аграрних господарств. Еволюція відповідного вчення акад. О.Онищенка рівня, за якого, згідно тому ж автору, вартісна оцінка аграрного національного багатства відкриває можливості для розробки інтегрального показника ефективності сільськогосподарського виробництва [1, с. 253].

Базуючись на дослідженнях акад. О.Онищенка, О.В.Шубравська досліджує, тепер уже з сучасних позицій, проблеми інноваційного забезпечення сталості агропродовольчого розвитку [1, с. 254-262]

У напрямку однієї з передумов раціональної спеціалізації, яку всебічно досліджував акад. О.Онищенко, сталий розвиток аналізує О.Л.Попова [1, с. 253-270]

Орієнтуючись на висновок акад. Онищенко О.М. про виникнення внаслідок аграрних реформувань у нашій країні виникла нова соціально-економічна й організаційна структура сільськогосподарського виробництва, Ю.М.Лопатинський [1, с. 271-281] досліджує проблеми інституційного забезпечення таких структур. При цьому в його дослідженнях акцентується увага на тому, що разом із поняттям „економічної структури” потрібно розглядати „економічну організацію” аграрної системи, що зумовлюється, за О.Онищенком, соціально-економічною природою сільськогосподарських підприємств.

Винятково важливою особливістю наукової діяльності акад. О.Онищенка та його наукової спадщини є те, що вони охоплюють собою не лише безпосередньо сільськогосподарське виробництво, а й всю агропродовольчу сферу. Деякі аспекти її розвитку активно досліджує Д.Ф.Крисанов [1, с 281-291]. Його висновки стосуються глибокого перегляду всієї системи виробничих та економічних відносин в агропродовольчій системі нашої країни.

Невичерпність наукової спадщини акад. О.Онищенка обмежує можливості її повного аналізу. Проте і викладене вище вказує на її всебічність, масштабність і глибину.

Література

1. Понад п'ять десятиліть у фундаментальній науці. До 85-річчя від дня народження академіка Олексія Мусійовича Онищенка /за ред. член-кор. НАНУ О.М.Бородіної. НАН України, «Інститут економіки та прогнозування», –К., 2013, –322 с.
2. Олексій Мусійович Онищенко. Вісник НАН України, 2006, № 3 с.111.
3. За високою рентабельность колхозов. // Запорожская правда. – 1956. – 3 марта. – С. 2.
4. Юрчишин В.В. Слово про видатного вченого, щирого друга, наукового побратима. „Економіка АПК”, № 9. – 2008. С.147-152.
5. Онищенко О. Порівняльна оцінка продуктивності господарств населення. „Економіка України”, № 11, 2002.; Онищенко О. Ефективність господарств населення „Економіка України”, № 1, 2003;
6. Онищенко О. Господарства населення: наукові оцінки, прогнози. „Економіка України”, № 3 , 2003.; Онищенко О. Особисті селянські господарства на пореформеному розвитку аграрного сектора. „Економіка Ураїни”, № 6, 2003.
7. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи. Наукове видання. К. , 2003. – 92 с.

References

1. Ponad p'yat' desyatylyt' u fundamental'niy nauksi. Do 85-richchya vid dnya narodzhennya akademika Oleksiya Musiyovycha Onyshchenka /za red.. chlen-kor. NANU O.M.Borodinoyi. NAN Ukrainy, «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya», –K., 2013, –322 s.
2. Oleksiy Musiyovych Onyshchenko . Visnyk NAN Ukrainy, 2006, # 3 s.111.
3. Za vysokuyu rentabel'nost' kolkhozov. // Zaporozhskaya pravda. – 1956. – 3 marta. – S. 2.
4. Yurchyshyn V.V. Slovo pro vydatnoho vchenoho, shchyroho druha, naukovoho pobratyma. „Ekonomika APK”, # 9. – 2008. S.147-152.
5. Onyshchenko O. Porivnyal'na otsinka produktyvnosti hospodarstv naselennya. „Ekonomika Ukrainy”, # 11, 2002.; Onyshchenko O. Efektyvnist' hospodarstv na-selennya „Ekonomika Ukrainy”, # 1, 2003;
6. Onyshchenko O. Hospodarstva naselennya: naukovy otsinky, prohnozy. „Ekonomika Ukrainy”, # 3, 2003.; Onyshchenko O. Osobysti selyans'ki hospodarstva na poreformenomu rozvytku aharnoho sektora. „Ekonomika Ukrainy”, # 6, 2003.
7. Onyshchenko O.M. Hospodarstva naselennya: produktyvnist', efektyvnist', perspektyvy. Naukove vydannya. K. , 2003. – 92 s.

Савченко Л.Г. ИСТОРИКОГРАФИЧЕСКАЯ И ИСТОЧНИКОВАЯ БАЗА ИССЛЕДОВАНИЯ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА А.М.ОНИЩЕНКА

В статье отражены исследования научного наследия академика О.М.Онищенко. Также отражено историографическое и источниковедческое обеспечение, которое отражает в себе исследования проблем развития отечественного сельского хозяйства, села и крестьянства в общественно - политических эпохах : советской и во времена независимой Украины. В связи с этим историография и источниковедческая база научного наследия академика Онищенко, в соответствующем календарных отношении, существенно отличаются по общественной, социальной и экономической подчиненности процессов в АПК.

Ключевые слова: историография, источниковедческое обеспечение, сельскохозяйственное производство, аграрно-экономическая наука, сельскохозяйственная экономика, наследие.

Savchenko L. THE HISTORIOGRAPHY AND SOURCE BASE OF ACADEMICIAN ONISCHENKO'S SCIENTIFIC HERITAGE.

The article reflects research of the Academician's O.M.Onischenko scientific heritage. Also reflected the historiographical and source-ensuring that shows a problems research of domestic agriculture, rural areas and farmers development in the Soviet and in the days of independent Ukraine socio - political eras.

Keywords: historiography, source-ensuring, agricultural production, agro-economic science, agricultural economy, heritage.

Рецензент: **Єрхов Г.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
19.05.2013